

B.M. van Kuik

Van boonnpotter tot schiet in 't vuur

ER ZIJN EEN tiental vogelsoorten die hun naam aan hun roep of zang te danken hebben: de koekoek, de wulp, de kievit, de grutto, de karekiet en de tjiftjaf bijvoorbeeld. Het zou gemakkelijk zijn als alle vogels hun 'eigen naam' zouden roepen maar helaas is dat niet het geval. Wel hebben alle soorten tegenwoordig een officiële Nederlandse naam. Dat is niet altijd zo geweest en nog steeds gebruikt men in verschillende delen van ons land andere namen.

In Twente wordt een koekoek wel een *boonnpotter* of *reaghner* genoemd. Als je in het voorjaar de koekoek hoort roepen, is de tijd gekomen, de bonen te poten. De naam *boonnpotter* geldt ook voor de wiewaal, een soort die net als de koekoek pas in mei uit zijn overwinteringsgebied terugkeert. De naam *reaghner* heeft hij gekregen omdat hij vlak voor een regenbui vaak actief roept, iets wat trouwens meer vogels doen.

Dergelijke namen verdwijnen uit ons dialect. Iedereen kent nog wel de *marklauwer* en de *gieteling* maar wie weet wat een *holkater* of een *löaning* is? Een enkele keer ontstaat een nieuwe naam. De turkse tortel, die zich ongeveer 30 jaar geleden in Twente vestigde, wordt in Hellendoorn een *buutnlaander* genoemd. De tijd zal leren of deze naam ingeburgerd raakt. Sommige namen worden slechts in één familie gebruikt en het gebruik is dan wel zeer beperkt. Het is moeilijk uit te maken, welke namen dat zijn maar een *poalzitter* (buizerd) en *oamndzinger* (nachtgegal) worden in zo'n kleine kring gebruikt. Er zijn steeds minder mensen die het dialect spreken en verstaan; daardoor verdwijnen veel bijzondere woorden. Dit artikel is dan ook geschreven om nog iets vast te leggen van deze volksnamen, voordat ze helemaal verdwenen zijn. In dit artikel beperk ik me tot de volksnamen voor de vogels in Twente plus Hellendoorn en Nijverdal.

Voor de spelling heb ik me geconformeerd aan de spelling, zoals de Kreenk vuur de Twentse Sproak die voorschrijft in haar brochure 'Twents Hoo schrief wie dat?', 1982. Dat houdt in, dat alle namen uit woordenboeken en van ingestuurde lijsten zijn aangepast. Mondeling overgeleverde namen zijn door mijzelf in deze spelling opgeschreven. De namen van de vogels staan centraal en de weergave van de uitspraak is van ondergeschikt belang. Het zou verwarrend zijn, verschillende schrijfwijzen door elkaar te gebruiken.

Tukker

De eerste echte volksnaam waar we het over moeten hebben, is natuurlijk de *tukker*. Volgens het Woordenboek der Nederlandse Taal komt deze naam al in de 18e eeuw voor en wordt de kneu ermee bedoeld. Waarschijn-

lijk komt de naam van het geluid dat dit vogeltje maakt bij het opvliegen. De tukker als Twentenaar is van jonger datum. Maar...er zijn meer tukkers, zoals de *grovn tukker* en *groadtukker* voor de groenling, die ook nog *lultukker* of gewoon *tukker* wordt genoemd. Een kneu heet ook wel *dann-tukker*, *fienn tukker*, *diamanttukker*, *rootitukker* en *steentukker*.

En de putter is een *gelle tukker* of alleen maar *tukker*. Je weet vrijwel nooit, welke soort precies bedoeld wordt; het is oppassen met die tukkers!

Behalve een *grovn* en *fienn tukker* kennen we ook een *grovn* en *fienn engvrat*, respectievelijk voor de tuinfluitier en de grasmus. Volgens J. de Vries (Nederlandse Etymologisch Woordenboek, Leiden, 1971) staat eng naast enk in de betekenis van 'bij een dorp behorende bouwlanden, wat elders wordt aangeduid met het woord es'. Een *engvrat* zou dan een vogel kunnen zijn, die zijn voedsel zoekt op het bouwland. In dit verband kan men ook denken aan de *hegnvrat* of *hiegnvrrar* voor de heggemus.

De grauwe vliegenvanger heeft een groot aantal volksnamen. Die dankt hij niet zozeer aan zijn uiterlijk als wel aan de specifieke manier van voedselzoeken. De vliegenvanger zit op een uitkijkpost en als er een lekker hapje voorbij komt, vliegt hij even op en keert weer terug naar dezelfde plek. Dit in tegenstelling tot de bonte vliegenvanger, die naar een andere plaats vliegt. Namen als *mugsnepperken*, *vleegsnappert*, *postjoantien* en *wandlepelke* zijn goed gekozen, evenals *gloeper*, *piepvöggelke* en *plaatmenneke*. Uit St. Isidorushoeve komt de naam *latntukker*, omdat het nest op de lat (balk) in de schuur, vlak boven de deur, gemaakt wordt. Waar de naam *wientapperke* vandaan komt is niet duidelijk. Dezelfde naam wordt in Limburg gebruikt voor de gekraagde roodstaart en de tapuit. Rond Groesbeek wordt de roodborsttapuit ermee aangeduid.

Kadolstermennekes

De Oldenzaalse carnavalsvereniging 'De kadolstermennekes' draagt dezelfde naam als een van de kleinste vogeltjes: de winterkoning. Een *kadodder* is een 'pas uit het nest gevallen vogeltje'. Misschien komt daar de naam *kadolstermenneke* vandaan. In Vriezenveen spreekt men van een *njötinkwennik*. Andere namen zijn nog: *klean jantje*, *nettelkönnig*, *ekkelkönnike*, *toenkruperke*, *tuinkoninkje* en *winterkloaske*. Een zeer toepasselijke naam is *steilstetje*. *Ziedklömpke* komt van het bolvormige nest, dat een zij-ingang heeft.

De witte kwikstaart is een zwart-wit vogeltje dat opvallend met de staart wipt. Hij is niet zeldzaam en vaak te vinden op omgeploegd land. De Twentse namen *bouwmenneke* en *bouwmeestertje* duiden daarop, want bouwen betekent ploegen. Namen als *ploogdriever*, *akkerman*, *landmertetje*, *koebeestje* en *wipsteert* spreken voor zichzelf. Ook de namen voor de gele kwikstaart zijn niet moeilijk te doorgronden: *geel akkermannetje*, *geelborst*, *geelvink* en *koevinkje*. Dit zijn trouwens geen typische Twentse namen.

Veel moeilijker zijn de namen *holkater* en *löaning* voor de huismus te begrijpen. De betekenis van de laatste naam heb ik niet kunnen achterhalen. Uit Rekken komt de uitspraak: 'Heette? 't is pas heet as de löanings beskreens op noabers niendeur zit.' De verklaring voor de naam *holkater*,

een vogel die in een holletje broedt, is niet erg bevredigend. Met deze naam kan ook een ringmus worden bedoeld.

Klemmer

Er zijn meer van die namen, die voor verschillende vogelsoorten gebruikt worden, bijvoorbeeld *klemmer*. Deze naam wordt voor vrijwel alle roofvogels gebruikt. Een *klimmer* is een torenvalk, een valk die hoog de lucht in klimt. Aardig is het te vermelden, dat iemand uit Enter de naam *klemmer* gebruikte voor de koekoek. Op het eerste gezicht een vreemde vergissing maar vroeger geloofde men, dat een koekoek tegen de winter veranderde in een sperwer. Bovendien lijken beide soorten veel op elkaar. Worden alle roofvogels *klemmer* genoemd, alle uilen zijn *katoeln*. De steenuil heeft echter een afwijkende naam, namelijk *kwikoele*, zo genoemd naar het geluid dat hij maakt. Een interessante naam is *esoele* voor de grauwe kiekendief, een vogel die tegenwoordig uiterst zeldzaam is. Misschien was hij vroeger

Wielewaal (tekeningen: D. Poppe, Almelo).

op de essen te zien. Dezelfde volksnaam wordt ook gebruikt voor de kerkuil. Er is nog zo'n zeldzame vogel, die een volksnaam heeft: de hop. Die draagt de niet zo vleiende naam van *skiethoppe* en *strontpikker*. De heer Poorthuis uit Losser weet zich nog te herinneren dat zijn vader hem vertelde dat de hop in de nabijheid van de boerderij broedde en vaak op het dak van de schuur zat.

Köttelpikker

Is in Twente een *strontpikker* de naam voor een hop, in Den Haag bedoelen er een kuifleeuwrik mee. Om onze streken spreekt men van een *köttelpikker*, omdat hij zijn voedsel placht te zoeken in de uitwerpselen van paarden. In de tijd van de paardetram kwamen deze vogeltjes dus goed aan hun trekken. In Enschede sprak men van *spoormennekes*, omdat ze vaak tussen de rails naar voedsel zochten. In Rijssen viel het op, dat de kuifleeuwrik zo parmantig loopt; dat bezorgde hem de naam *borgemeester*.

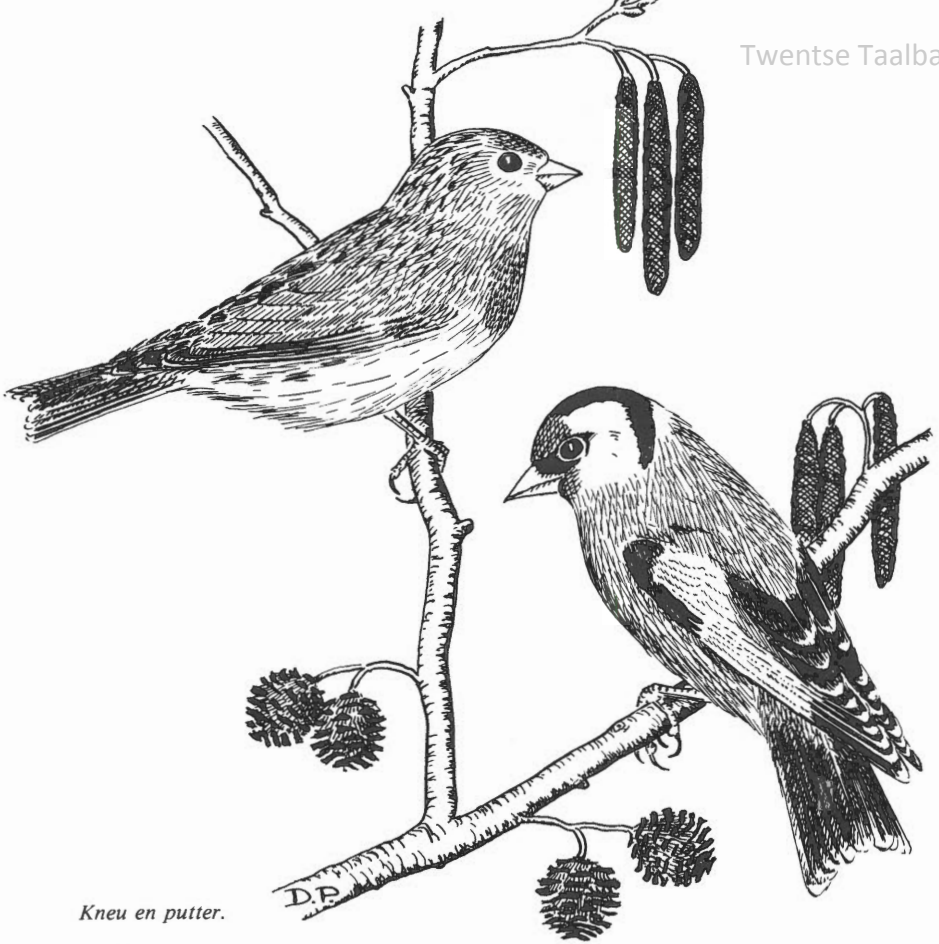
In het algemeen worden zwaluwen *zwaaln* of *zwaalvn* genoemd; in Hellendoorn zijn het *zwalvies* of *zwarvies*. Dit doet denken aan het Gronings, waarin een zwaluw een zwaalf heet. Er komen drie soorten zwaluwen voor in Twente. (De gierzwaluw is geen echte zwaluw). De boerenzwaluw is de meest algemene. In Hellendoorn hebben ze een aardige volksnaam: *metse-laar*. Dat slaat duidelijk op de nestbouw. Van vochtige aarde, vermengd met speksel, wordt het nest gebouwd, soms met strootjes, haren en veren erdoor gemengd. De huiszwaluw zou dezelfde naam verdienen. De veel zeldzamere oeverzwaluw maakt zijn nest in steile zandwallen, liefst in de buurt van water. Vroeger waren er langs de Dinkel verscheidene kolonies te vinden. Zijn Twentse naam luidt *zaandzwalve* of *zaandzwaalve*.

De boomklever en de boomkruiper vertonen in hun gedragingen veel overeenkomst maar uiterlijk lijken ze helemaal niet op elkaar. Als een specht zitten ze tegen een boomstam en de boomklever is zelfs in staat langs de stam naar beneden te 'lopen'. De Twentse namen zijn nogal verwarrend, want beide soorten worden *boomkroeper* genoemd. Een *boomkruper* of *sietkruperke* is een boomkruiper. Hij is net een muis, die tegen een boom loopt en hij zit altijd aan de ander kant als waar je staat. De naam *sietkruperke* lijkt daarom goed gekozen maar anderen wijzen op de keuze van de nestplaats. Het nest zit in een spleet of achter een stuk schors. Een *boomleuper* is in Albergen en Enschede niet alleen een boomkruiper maar ook een eekhoorn, hoewel die als *kateeker* bekender is. Een *boomgiederken* is een boomklever en Bernink kende hem als *blauwspecht*; deze naam gebruikt men ook in Groningen.

Klopper

Men zou verwachten, dat er voor de opvallende spechten, die zich veel laten horen, veel volksnamen zijn. Het blijft echter bij *kloppermenneke*, *klopper* en *timmerman*. In het woordenboek van Dijkhuis staat een aardig citaat, dat ik hier graag wil aanhalen: 'As d'n spech lacht in de bussche en ij schrikt, dan krij gauw 'n doên in de femilie, aj neet schrikt, krij 'n gelukke' (Bernink, Haaksbergen).

Overal kom je hem tegen, de *kreei* of *kreie*. Vroeger hadden veel kinderen

Kneu en putter.

een tamme kraai, meestal een kauw. In Rijssen had men geen tamme kraai maar een *tonieka*. In Glanerbrug heeft men het over *kōan* als men een troep kauwtjes ziet. De zwarte kraai was niet zo geliefd. In Hellendoorn vindt men het *zwatkiekers*. In Lonneker dacht men meer aan mensen in het zwart en noemde ze *pastoorsdoevn*, duiven van meneer pastoor. In Rijssen zag men ze liever helemaal niet, want ze werden gezien als aankondigers van een begrafenis. Zag je een zwarte kraai, dan zou er binnenkort iemand uit de naaste omgeving sterven, vandaar de naam *grown neugers*. De bonte kraai is in de winter een opvallende verschijning. Helaas komen er 's winters steeds minder vanuit het noorden naar onze streken. In Losser kent men ze nog als *winterkreei* of *grieze kreei*. Tenslotte kennen we nog de roek. Deze deftig voortstappende vogels hebben een voorkeur voor net ingezaaide akkers: *zoadkreeie* dus. In het Duits heet hij Saatkrähe.

Een groep kraanvogels, die in V-formatie overtrekt is erg spectaculair. In november hebben we een goede kans ze te zien, maar de plaatsen waar deze grote vogels pleisteren zijn in aantal sterk achteruit gegaan. De naam *krön* of *krun(vogel)* wijkt nauwelijks af van de officiële naam. Een mooie nazomer wordt een *krönzommer* genoemd. Johanna van Buren schreef een van haar mooiste gedichten onder deze titel.

Hennik van 't eeknloof

Het is onmogelijk in dit artikel alle vogelnamen afzonderlijk te bespreken. Tot slot wil ik nog even terugkomen op de vogels, die hun naam aan hun roep te danken hebben. Ook in het Twents kennen we dergelijke klankna-bootsingen. Het duidelico van de wielewaal, dat velen hopelijk uit de natuur kennen en anders wel van de bekende liedjes, wordt verklankt als *Piet van Ruurlo*. Heel fraai is *Hennik van 't eeknloof*, want dat geeft ook nog aan waar de wielewaal zich ophoudt.

De watersnip kan in de vlucht met de buitenste staartpennen een merkwaardig vibrerend geluid maken, dat doet denken aan geblaas. Namen als *bokje* en *weerlam* liggen dan ook voor de hand. Anderen denken meer aan het hinniken van een paard, vandaar de naam *ronnekemeer* (*ronneken* is hinniken).

Jammer, dat de kwartel zich in de maïs niet zo thuis voelt, anders zouden we zijn roep misschien meer kunnen horen. Volgens het vogelboekje roept hij 'kwik me dit, kwik me dat' en dat roept hij inderdaad precies maar in Twente roept hij *upkedut* op (*h)utkedut*.

In het hele land en ook bij ons wordt een kramsvogel een *sjakker* genoemd. Een *krikean* voor een wintertaling is ook een wijd verspreide naam. Zelfs in het Duits en de Scandinavische talen heet hij zo. Bij het opvliegen laat deze eend een kruut-kruut geluid horen.

Een zeer interessante naam voor de roerdomp is *ieprom* of *iepron*. Deze naam is niet exclusief voor Twente. De roerdomp produceert een kenmerkend, laag geluid, vaak voorafgegaan door een aantal hogere klanken. De vogelboekjes vergelijken het met een misthoorn. Het gegeven, dat de roerdomp een volksnaam heeft, maakt het aannemelijk dat hij vroeger meer voorkwam dan tegenwoordig. Hij is vrijwel geheel verdwenen. Uit Markelo komt de uitspraak: 'As de *iepron blös*, loopt de *beeste* in 't volle *grös*.' De laatste naam, waar ik het over wil hebben, is die voor de koolmees. Deze vogel maakt een groot aantal verschillende geluiden, maar een van de opvallendste is in het voorjaar vaak te horen en wordt bij ons en in de Achterhoek verklankt als *schiet in 't vuur*. De eerste twee tonen op gelijke hoogte, de derde een terts lager.

Tot slot wil ik allen bedanken, die geholpen hebben bij het tot stand komen van dit verhaal. Vooral hen, die zo vriendelijk waren, de hun bekende namen in een gesprek of door middel van een lijst door te geven. Iedereen te noemen zou een bijna net zo lange lijst opleveren als de alfabetische lijst van vogelnamen, die hier volgt.

Lijst van Twentse en Sallandse vogelnamen

barmsijs	bearmken (Enschede), bearsmiesken (Enschede), boarmsieske (Rijssen), noordsijs (Goor), robarmke (Goor)
boerenzwaluw	metselaar (Hellendoorn)
bonte kraai	buiskeerie (Diepenheim), grieze kreei/-kauw, winterkreei (Losser)
boomklever	blauwspecht, boomgiederken (Rijssen), boomkroeper (Losser)
boomkruiper	boomkroeper (Lonneker), boomleuper (Albergen, Enschede), sietkruperke (Losser)
braamsluiper	poalzitter (Lonneker)
ekster	jeakster (Vriezenveen)
europese kanarie	sieles (Losser), sielieske (Losser)
fitis	heiteutke (Losser)
frater	bearmken (Enschede)
gans	geente
geelgors	gelle guier (Goor), gelgeus(e), gellegiers (Hellendoorn), gelle-guur (Hellendoorn), gelgôas(ken) (Losser) gellegeus
gekraagde roodstaart	muurnachtegaal (Hellendoorn)
gele kwikstaart	geel akkermannetje (Hellendoorn), geelborst (Hellendoorn), geelvink (Den Ham), koevinke (Hellendoorn)
goudvink	bloedvink (Hellendoorn), bloodvinke (Hellendoorn) goldvinke
grasmus	fienn engvrat (Lonneker)
grauwe kiekendief	esoele (Hengelo)
grauwe klauwier	negendoder, schadderekster (Goor)
grauwe vliegenvanger	gloeper (Albergen), latn tukker (St. Isidorushoeve), mugnsnep-perken (Glanerburg, Hengelo), piepvöggeleke (Losser), plaat-menneke (Albergen), postjoantien (Vriezenveen), vleeagnsnap-pert (Losser), wandleppelke, wientapperke(n) (Enter, Rijssen)
groenling	greuntukker (St. Isidorushoeve), greunveenk (Rijssen), groad-tukker (Rijssen), grovn tukker (Glanerburg, Losser), hegn-vearleke (Enschede), lultukker (Losser), tukker(d) (Losser), vlasvink (Denekamp, Hellendoorn)
grote lijster	sjakker(t) (Hellendoorn, Rijssen), skreeuwliester (Hellendoorn)
grutto	grutter (Albergen), gruoit (Glanerbrug), moathenne (Vriezen-veen)
heggemus	eardmuske (Enschede), grondmuske (Albergen), heagrietje (Albergen), heeitmuske (Glanerbrug), heggekroeper (Almelo), heggerieneke (Lonneker), hegnstötteke (Enschede), hegn-vearleke (Enschede), hegnvrat (Albergen), hegsieske (Losser), riestepikker (Hengelo), roetmus (Hellendoorn), hegnvrat (Glanerbrug), kroepmuske (Glanerbrug)
houtduif	kooldoeve (Hellendoorn, Rijssen), loepe (Hellendoorn)
hop	hoepe (Albergen), skiethoppe, strontpikker (Nijverdal, Rijssen)
huismus	holkater (Enschede, De Lutte), löanig/löaning (Delden, Olden-zaal), reuwteuw (Enschede)
huiszwaluw	witgatje (Hellendoorn)
kauw	kôan (meervoud) (Glanerbrug), tonieka (Rijssen)
keep	goldvinke (Hellendoorn), moskouse vink (Hellendoorn), oost-

	vink (Goor, Hellendoorn), oranjevink (Hellendoorn), turkse veenk (Losser), vlasvink (Goor)
kemphaan	doeskop (Hellendoorn), kadoeshoonder (Albergen)
kievit	kiewke (Losser, Saasveld)
klapekster	toenekster
klauwier	toenekster
kleine karekiet	heggeteut?, reetmus (Rijssen)
kneu	broentukker (Enschede), danntukker, fienn tukker, kwetter (Enschede), robientje (Enschede, Vriezenveen), rootukker (Haaksbergen), roonn danntukker (Rijssen), steentukker (Losser), diamantukker, tukker(d)
koekoek	boonnpotter (Markelo, Rekken), klemmer (Enter), reagnhaler (Lonneker)
koolmees	biemeeze, schiet in 't vuur (Enschede)
kraai	pastoorsdoevn (meervoud) (Lonneker), tonieka (tamme kraai) (Rijssen), zwatkieker (Hellendoorn)
kraanvogel	krun(vogel)
kramsvogel	sjakker(t)
kuifleeuwerik	borgemeester (Rijssen), köttelpikker (Almelo, Hengelo), spoormenneke (Enschede)
kwartel	(h)utkedut (Enschede), upkedut (Almelo), wachtel
leeuwerik	leeveenk (Enschede), toereloertje (Rijssen)
lijster	barkemeier
merel	geelink (Enschede), geetleenk (Rijssen), geetlink (Enschede, Losser), geitlink (Vriezenveen), gieteling, sik (Hellendoorn)
nachtegaal	oamndzinger (Lonneker)
nachtzwaluw	geitemelker, nachtlam (Wierden), watersnip (Wierden)
oeverzwaluw	zaandzwaalve (Albergen, Rijssen), zaandzwale
oievaar	klepperdeark (Hellendoorn), stork
pimpelmees	biemeeze, blauwmeeze (Goor)
putter	bloemputter, disselveenk, elsputter, gelle tukker (Borne), tukker (Enschede)
rietgors	reetmus (Enschede)
ringmus	ringeltute, roetmus (Den Ham), veldmuske (Albergen)
roek	zoadkreeie (Rijssen)
roerdomp	ieprom/iepron (Almelo, Goor, Markelo)
roodborstapuit	kleen ekstertje (Hellendoorn), vennemuske (Rijssen)
roofvogel (algemeen)	klemmer(d)
specht	klopper(menneke), timmerman (Hellendoorn), spech
spotvogel	taktwienke (Losser)
spreeuw	sproa(le)
staartmees	biemeeze
steenuil	heui uulken (Albergen), kwikoele
tapuit	vealdeakster (Rijssen), waltakke(r) (Enschede, Losser)
torenvalk	bidder (Hellendoorn), klimmer (Hellendoorn)
tuinfluitert	grovn engvrat (Lonneker)
tureluur	reagntuter(t)
turkse tortel	buutnlaander (Hellendoorn)
uil (alle soorten)	katoele
valk	moeznjager (Lonneker)
veldleeuwerik	grusleeuwken (Rijssen)
velduil	esoel (Albergen)
vink	bieter (Borne), slagveenk (Losser), tooffenke, toogveenke, tookvinke
vlaamse gaai	boontekster (Glanerbrug), maaiklover (Vriezenveen), marklau-

Grauwe kiekendief, mannetje.

watersnip	wer, markolle, meerkol(le) bokje (Den Hag), bromsnip (Denekamp), dreksnip (Beuningen), lammegie (Den Ham, Hellendoorn), ranneker (Wierden), ronnekemeer (Enschede), venneronke (Glanerbrug), weerlam (Hellendoorn)
wielewaal	boonnpotter (Glanerbrug), gelle spreeuw of -sprouw (Glanerbrug), gelgouw (Losser), goudmerel (Hellendoorn), hennik in 't eeknloof (Albergen, Almelo, Delden) piet van ruurlo (Goor, Losser), wedewaal (Oldenzaal), wielke (Glanerbrug)
winterkoning	ekkelkönneke (Hengelo), hegnklerken (Enter), kadolstermeneke (Oldenzaal), klean jantje, kroetjen, nettelkönning, njötinkwennik (Vriezenveen), steilstetjen (Almelo), teugnkruperke (Enterbroek), tideke (Lonneker), toenkreppele (Almelo), toenkrupeke (Enter), tuinkoninkje (Hengelo), walkrupeken (Rijssen), winterkloaske, ziedklömpke
wintertaling	kriikean (Albergen, Enschede)
witte kwikstaart	akkerman (Almelo), akkermeneke (Den Ham), landmetertje (Hellendoorn), ploogdrieverke, wipsteert
wulp	jodelaar (Hellendoorn), reagtuter(t), reetuutn, tuutwelp/-wulp, ventute (Enschede, Losser)
zanglijster	fiene liester (Losser), sjakker(t) (Losser)
zwaluw	zwalvies/zwarfies (meervoud) (Hellendoorn)
zwarte kraai	grownneuger (Rijssen)

Bronnen:

- H.L. Bezoen   Taal en volk van Twente (Assen, 1948)
 G.J.H. Dijkhuis   Twents in woord en gebruik (1983, 2de druk)
 K.D. Schönfeld Wichers   Woordenboek Twents-Nederlands (1983)